

EL PACTE DE TORTOSA (1869) I ELS INTENTS D'ESTRUCTURACIÓ DEL FEDERALISME REPUBLICÀ

RAÜL AÑO BRESÓ, JOSEP FRANCESC BISBAL-CHINESTA

ALGEMESÍ, LA RIBERA ALTA

Resum: al juliol de 1869 les delegacions del Partit Republicà Democràtic federal dels antics territoris de la Corona d'Aragó es reuniren a Tortosa per proposar un model federatiu d'organització d'aquests i l'establiment d'una república federal a Espanya, i aconseguiren tenir un fort impacte en l'evolució del federalisme espanyol i marcar la seua trajectòria fins l'arribada de la Primera República.

El segle XIX espanyol, com a gran part dels països europeus, passa per ser un període complex i amb grans i bruscos canvis de poder i, inclús, de sistema de govern. Tal vegada, però, el període més desconegut però de major interès siga l'anomenat Sexenni Revolucionari (1868-1874). Emperò, el nostre article tracta el període revolucionari que dóna pas a aquest, la Gloriosa (setembre de 1868), i dels projectes que es formulen durant aquest per a poder donar forma al règim que anava a sorgir. En concret, anem a contextualitzar i comentar un document, sovint oblidat, el Pacte de Tortosa.

El Sexenni Democràtic i l'alternativa republicana federal

Al setembre de 1868 la monarquia isabelina, assetjada per la corrupció, la fragmentació política i una dura crisi econòmica, s'enfrontava al seu darrer repte: la Revolució Gloriosa. Aquest procés revolucionari havia sorgit de la unió d'unionistes i progressistes per a fer fora d'Espanya a la reina Isabel, la que

ells consideraven era el principal obstacle per a la consolidació d'un sistema representatiu i vertaderament funcional. El Pacte d'Ostende era la plasmació d'aquest projecte revolucionari. Un acord que el mateix Fontana descriu com un prodigi de l'ambigüitat política. Ambigüitat, d'altra banda, necessària per a mantenir units a sectors ben diversos i que van des del progressisme més conservador fins al democratism més radical. No seria, però, l'única alternativa al plantejada front al sistema vigent.¹

L'almirall Topete havia realitzat un pronunciament realitzat a Cadis el 17 de setembre al crit de «*Viva España con honra*» a bord de la nau *Zaragoza* i, a bord d'aquest mateix vaixell, viatjà per tot el litoral mediterrani buscant recolzaments per a la seua empresa revolucionària. El triomf dels revolucionaris tindria lloc el 28 de setembre del mateix any a la Batalla del *Puente de Alcolea*. Aquesta derrota obligaria a la reina a fugir a l'exili i permetria al bloc unionista-progressista consolidar la revolució amb la formació d'un govern provisional el 3 d'octubre de 1868 amb el general Serrano al front.

Aquest govern s'encarregaria de controlar els diverses juntes revolucionàries i d'organitzar les eleccions a corts constituents, que segons el Pacte d'Ostende havien d'establir el nou sistema de govern. Emperò, el govern provisional, contràriament a l'ambigüitat citada del pacte, es decantava formalment per la monarquia. Amb la presa de partit del govern provisional per la monarquia es dificultava en molt l'establiment d'un règim republicà, encara així, una gran part del Partit Demòcrata es declarà partidari de la república i canvià el seu nom per Partit Republicà Democràtic Federal, al si del qual, però, convivia diverses tendències.

¹ Per a una visió més detallada del període: BAHAMONDE, Ángel : *España en democracia. El Sexenio, 1868-1874*. Historia 16-Temas de Hoy, Madrid, 1996; i FONTANA, Josep: *La época del liberalismo. Vol. 6 de la Historia de España*. Crítica, Barcelona, 2007.

Amb aquesta situació es convocaren eleccions per sufragi universal masculí, que acabaren donant la victòria al sector monàrquic, que s'encarregaria de la redacció d'una nova constitució de caire monàrquic: la Constitució de 1869.

És en aquest context que hem d'ubicar el tema que ens interessa, ja que el 17 i 18 de maig de 1869 té lloc a Tortosa una reunió de membres del Partit República Democràtic Federal, per a elaborar un projecte d'organització territorial de la República Federal, que albiraven pròxima, així com també una manera de desafiar el nou ordenament constitucional monàrquic que s'estava gestant aleshores. El federalisme, com a tradició política moderna, aparegué a Espanya al llarg de la dècada de 1820 amb una forta càrrega d'origen nord-americà: el 1826 es publicava l'obra de l'exiliat José Canga Argüelles «*Cartas de un americano sobre las ventajas de los gobiernos republicanos federativos*», seguida anys més tard, al 1832, per les «*Bases d'une constitution politique ou principes fondamentaux d'un systhème républicain*» del català Ramón Xaudaró, traduïda al castellà en l'edició de 1868. Aquestes publicacions foren continuades per la producció teòrica de part de la corrent republicana a partir del Bienni Progressista, entre 1854 i 1856, amb Fernando Garrido i Francesc Pi i Margall al capdavant.²

El Pacte Federal de Tortosa

Els membres del Partit Republicà Democràtic Federal d'Aragó, Catalunya, València i les Illes, influïts per la concepció de Pi i Margall sobre la direcció ascendent del poder, de pobles a províncies i de províncies a l'estat, decidiren convocar una reunió per a posar en comú els seus projectes sobre la futura i possible república. Així doncs, el lloc triat fou Tortosa, punt de trobada de les

² DUARTE MONTSERRAT, Ángel: *La Federal y las Naciones. Propuestas republicanas de Federación y Autonomía en la España de 1900*. Centro de Estudios Andaluces, Consejería de la Presidencia, p. 11.

antigues corts generals de la Corona d'Aragó per ser una localitat limítrofa a les tres fronteres.³ Aquesta convocatòria entre els territoris de l'antiga corona tenia ja algun precedent en el mateix segle XIX, quan la Junta del Principat de Catalunya sorgida després de la revolta de juliol de 1835 convocà a les juntes formades a València ciutat i Saragossa per coordinar-se amb un pacte defensiu confederal.⁴

A la reunió de Tortosa els representats de les diferents agrupacions provincials foren els següents: per la província de Barcelona Valentí Almirall, José Anselmó Clavé, Josep Güell i Mercarder i Josep Lluís Pellicar; Sebastián Caballer y Roso, Francisco Llorens Bellés i Francisco González Chermá per Castelló de la Plana; per Osca Fermín Colomer, Ángel Palacions i Eugenio Serrano; Francisco Camí i Bautista Tarragó per Lleida; Manuel Bes Hédiger i Manuel Salavera per Tarragona; per Terol Mamés de Benedicto, Francisco Giménez i Ambrosio Gimeno; per la província de València, José Climent i Pascual García y Enriquez; Marcelino Isabal per Saragossa; i finalment, per les Illes Balears, José Guarro. El president escollit de la nova estructura federal sortida fou el batlle d'aquesta mateixa ciutat, Manuel Bes Hédiger, acompanyat per un secretari i un vicepresident de cadascun dels tres estats federals representats. El comitè del Partit Republicà Democràtic Federal de la província d'Alacant, del qual no hi hagué cap representant a la trobada de Tortosa, s'afegí el dia següent de la seua finalització, el 19 de maig, mitjançant un comunicat firmat pel seu secretari José Rizo, assenyalant que es consideraven

³ ANDRÉS-GALLEGO, José: *Historia General de España y América: Revolución y Restauración*, Tom XVI, volum 2. Ediciones Rialp, Madrid, 1981, pp. 184-186. També un document de l'època: ALMIRALL, Valentí: *España tal y como es*. Antrophos, Madrid, 1983.

⁴ BALCELLS, Albert: *Catalunya contemporània I (segle XIX)*, Siglo XXI, Madrid, 1977, p. 90.

«*miembro integrante y solidario*» dels compromisos, pactes i estipulacions acordades.⁵

Els debats de la reunió, constituïda en assemblea confederada, portaren a la redacció d'un pacte de les distintes agrupacions del Partit Republicà, l'anomenat Pacte de Tortosa, pel qual es comprometien a treballar conjuntament per a aconseguir l'establiment a Espanya d'una república federal des d'una organització pròpia confederada que s'establia segons la territorialitat de l'Antiga Corona d'Aragó. Es reivindicava un passat històric comú dels territoris representats i es proclamava l'existència unes ànsies federals fortes a aquestos territoris que haurien de servir per a fomentar l'establiment d'aquest tipus de república a la resta de territoris de l'estat espanyol, del qual es declaraven satisfets integrants integrants.⁶

Les quatre bases que es posaren en comú pels diferents representats de les delegacions foren les següents, respectant el castellà del seu redactat original:

1.º Los ciudadanos aquí reunidos convienen en que las tres antiguas provincias de Aragon, Cataluña y Valencia incluidas las Islas Baleares, estén aliadas y estén unidas para todo lo que refiera á la conducta del partido republicano y á la causa de la revolucion, sin que en manera alguna se entienda por esto que pretendan separarse del resto de España.

2.º Así mismo, manifiestan que la forma de gobierno, que creen conveniente para España es la República Democrática Federal, con todas sus legítimas y naturales consecuencias.

3.º El partido republicano democrático federal de las expresadas provincias completará su organizacion en la forma siguiente: habrá comités locales, de distrito judicial, provinciales y del Estado. Los comités locales se establecerán en todas las poblaciones, los de distrito judicial en las que sean cabezas de partido; los provinciales en las capitales de provincias, y los del Estado en Barcelona, Valencia y Zaragoza, que presentarán respectivamente á Cataluña, Valencia y Aragon. El comité provincial de las Islas Baleares se entenderá con el comité del Estado de Cataluña.

⁵ *La Idea, Diario Republicano*, Any 1, nº 46 (25-5-1869), p. 3.

⁶ BALCELLS, Albert: *Catalunya contemporània op. cit.* pp. 55-58.

*4.º Los representantes aquí reunidos, manifiestan que no consideran conveniente apelar a la fuerza material por el solo hecho de que las Cortes Constituyentes voten la forma monárquica, siempre que en lo sucesivo no se conculquen los principios proclamados por la Revolución de Septiembre. Pero, convencidos de los males que inevitablemente ha de producir la Monarquía, declinan toda responsabilidad de los que se ocasionen con su establecimiento.*⁷

Els efectes d'aquesta reunió no es feren esperar. Una gran part de l'oposició, majoritàriament de tipus monàrquic, se'n burlava recalcant el bagatge monàrquic de la Corona d'Aragó i en deien d'aquest pacte que era més bé un «*Pacto de la Coronilla de Aragón*». Sagasta, aleshores ministre de governació del govern provisional, manifestà que la proposta federalista de Tortosa es trobava fora de la llei fonamental del marc constitucional⁸, mentre que el republicà Castelar adreçà als seus ponents un document firmat també per la resta de diputats a Corts dels territoris representats al pacte on criticava, segons el seu punt de vista unitarista, l'emmirallament medieval del Pacte de Tortosa i utilitzant el fracàs de les revoltes agermanades i comuneres del segle XVI com a exemple de la falta d'unitat. Així, afirmava: «*no sacrifiquemos la unidad a la variedad, como hizo la Edad Media. No sacrifiquemos la variedad a la unidad, como hicieron las grandes monarquías. Armonicemos estos principios y resultará la federación, base indestruible de la libertad*»⁹.

Emperò, per a la major part dels republicans federals la idea de preparar les eleccions amb pactes regionals que al seu temps preparen el futur bastiment de la república federal, va ser molt ben rebuda. Altres pactes, fonamentats en realitats històriques diverses, no es van fer esperar: el 12 de juny es signava el

⁷ OLLERO VALLÉS, José Luís: *Sagasta, de conspirador a gobernante. Diario Republicano*, Fundación Práxedes Mateo-Sagasta, Madrid, 2006, pp. 352-353.

⁸ *La Idea, Diario Republicano*, Any 1, nº 46 (25-5-1869), pp. 1-3.

⁹ Recollit a PUIG CAMPILLO, Antonio: *El Cantón Murciano*. Consejería de Cultura y Educación, Murcia, 1986, pp. 155-157.

Pacte de Còrdova, pel qual les delegacions republicanes d'Andalusia, Extremadura i Múrcia arribaven a un acord similar. Poc després, les federacions castellanes feren el mateix el 15 de juny i el 29 del mateix mes els republicans del País Basc i de Navarra signaven un pacte similar a Eibar, que finalitzaven el seu document amb el lema «*Fraternidad Ibérica en la República Federal*». En darrer lloc, el 18 de juliol es signa un pacte del mateix tipus entre gallecs i asturians; a més, sembla que hi hagué un intent d'articular el moviment federalista als territoris lleonesos però que no trobà continuació, segurament per la seua competència amb el projecte castellà. Finalment, representants de tots aquestos pactes es reuneixen a Madrid el 30 de juliol, on signen un manifest, l'anomenat «Pacto Nacional», declarant la república federal com la més apta per a les exigències del poble espanyol i comproment-se els signants i treballar per el bastiment d'aquesta, a més d'expressar el desig d'una unió entre Portugal i Espanya.¹⁰

Els valencians assistents tenien un llarg historial d'activisme polític republicà: l'il·licitat Emigdio Santamaría Martínez arribà a patir repressió pel seu activisme i l'impediment de les seues funcions polítiques com regidor republicà d'Elx, tot i que al 1865 aconseguí l'alcaldia de la seua ciutat. No obstant, al 1866 patí un atemptat i finalment fou pres a l'agost d'aquest any, sent desterrat

¹⁰ Per al pacte castellà i del malmés intent lleonés: SERRANO GARCÍA, Rafael: "El federalismo castellano durante el Sexenio Revolucionario", *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, nº5, Madrid, 1985, pp. 253-266. Per al pacte andalús ARIAS CASTAÑÓN, Eloy: "Notas para el estudio del republicanismo andaluz del siglo XIX: el Pacto Federal de Córdoba", *Archivo Hispalense*, nº 220, Sevilla, 1989, pp. 51-64. Els pactes galaico-asturià i basco-navarrès, així com el «Pacto Nacional», es troben recollits a PUIG CAMPILLO, Antonio: *El Cantón Murciano...* op. cit. pp. 161-166

finalment. Emperò, Santamaría aconseguí tornar i organitzar un partida republicana, així com també liderar la Junta Revolucionària d'Elx, nascuda al caliu de la Gloriosa, i al 1869 alcalde i diputat per Alacant a les Corts Constituents, intentant mentrestant revoltar Elx contra el govern estatal en la sublevació federalista d'octubre. Encara aconseguiria guanyar l'escó pel districte d'Elx front al federalista moderat Ramón Lagier Pomares a les eleccions de 1873, sent nomenat governador civil de Màlaga pel govern republicà. Finalment seria empresonat pel restauracionista Pavía i no seria alliberat fins maig de 1874.

El saforenc José Climent, de segon cognom Ferrerós, també fou escollit diputat provincial pel districte de Tavernes de Valldigna a les eleccions de 1871 i 1872, per després aconseguir l'escó estatal per la circumscripció de Gandia a les Corts Constituents republicanes del maig de 1873. Llorens Bellés, vila-realenc, fou diputat provincial per Vinaròs el 1871, des d'on s'oposava al pacte entre federalistes i carlistes promogut per González Chermá, i president de la Diputació de Castelló a l'adveniment de la República, el 1873. El seu contrincant polític tenia experiència en la programació d'alçaments i d'intents de colp d'estat: González Chermá tingué participació en els diversos intents antiborbònics que es succeïren en la dècada de 1860 al País Valencià, salvant-se de la pena de mort gràcies al seus bons contactes amb l'estament militar. Amb la Gloriosa liderà la Junta Revolucionària de Castelló de la Plana, fou alcalde en 1869 i 1870, i diputat estatal en 1871 i 1873. A Madrid mostrà discrepàncies amb la moderació del govern federalista de Pi i Margall, renunciant al seu escó i tornant a Castelló de la Plana, on tindrà un paper protagonista en la proclamació del cantó federal.¹¹

¹¹ Per a la biografia completa dels diferents polítics federalistes citats consultar: PANIAGUA, Javier; Piqueras, José A. *Diccionario Biográfico de Político Valencianos, 1810-2005*, Fundació Alfons el Magnànim, 2005.

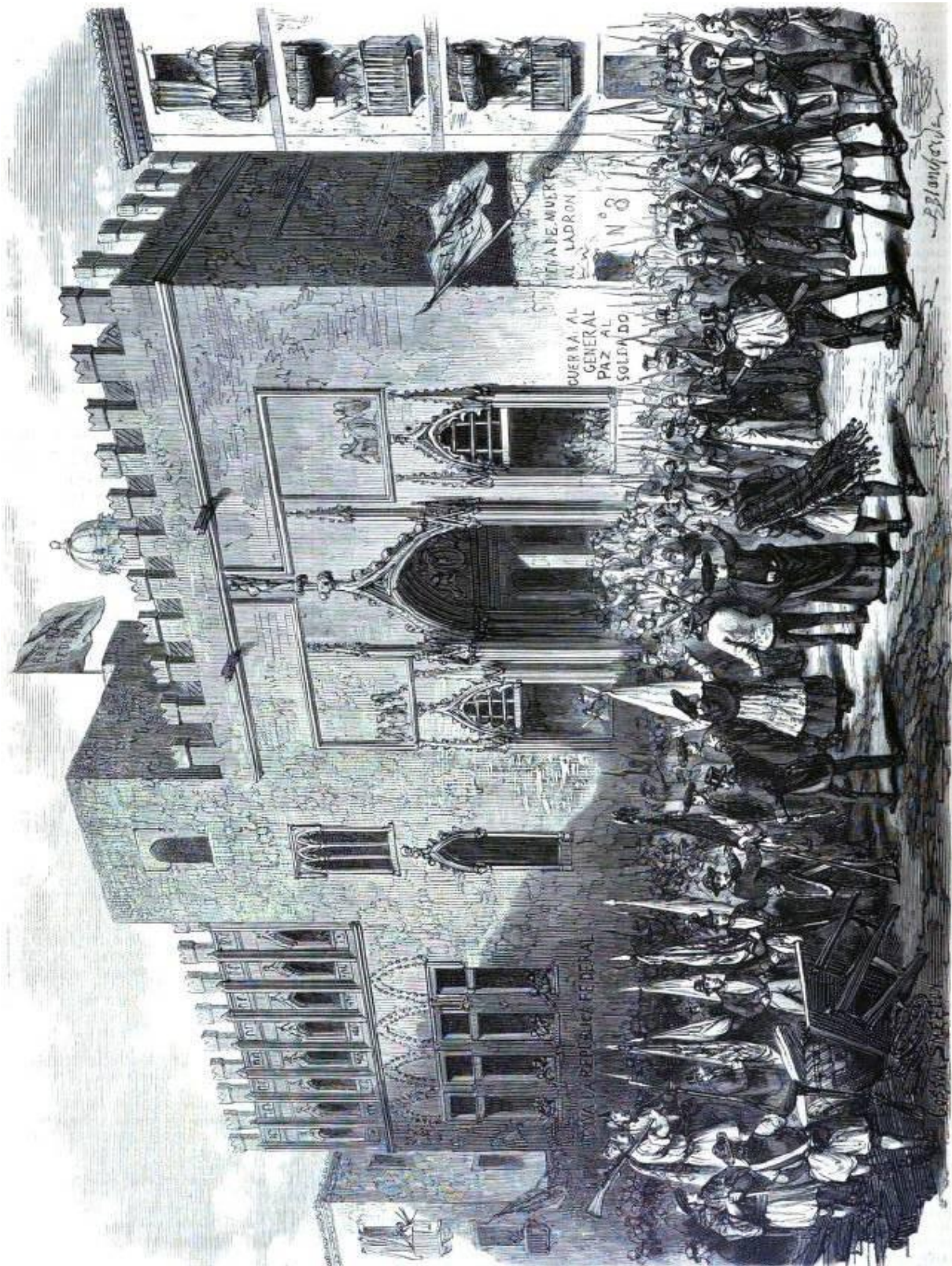
De la revolta federalista a la Primera República

Així doncs, entre juliol de 1868 i l'estiu de 1869 el clima és d'una gran excitació per la possibilitat de proclamació de la república i precisament aquesta proximitat fa esclatar amb l'arribada de la tardor diversos aldarulls que tenen gran importància a tot l'arc mediterrani de la península, on el republicanisme gaudeix de més força. Però, el somni federal es va veure superat per la realitat monàrquica del govern provisional que, amb la seua "força moral" i el suport de l'exèrcit va aconseguir un resultat favorable a l'establiment d'una monarquia constitucional. Tot això, amb els conseqüents aldarulls i revoltes republicanes que es mostraven disconformes amb els resultats de les eleccions.

Entre aquestes destaca l'assassinat del secretari del governador civil de Tarragona a l'arribada a aquesta ciutat del general Blas Pierrad, el 21 de setembre¹², fet que marca l'inici de la revolta federal catalana de 1869 on té un gran protagonisme Valentí Almirall, un dels firmants del Pacte de Tortosa, i que per aquests fets hagué d'exiliar-se a França. Serà el fracàs del projecte republicà espanyol el que portarà a Almirall, abans membre destacat de l'ala federalista intransigent dels republicans, a posar les primeres bases del nacionalisme català contemporani amb la publicació el 1886 de «Lo Catalanisme, motius que'l legitiman, fonaments científics y solucions pràcticas»¹³.

¹² FERNÁNDEZ-CORDERO AZORÍN, Concepción: *El republicanismo federal en Alicante: Froilán Carvajal y el diario «La Revolución»*, Anales de Historia Contemporánea, nº 3, p. 81.

¹³ Per a una millor comprensió de l'evolució de l'ideari polític d'Almirall consultar l'estudi preliminar d'Antoni Jutglar a ALMIRALL, Valentí: *España tal y como es*, Antrophos, Madrid, 1983, pp. 7-47.

EVÈNEMENTS D'ESPAGNE. — VALENCIE. — L'arabesque de Valence exhortant les combattants à la conciliation. — (Voir la page précédente.)

Figura 1: il·lustració de l'edició de *Illustration, Journal Universel* del 6 de novembre de 1869 (volum LIV, nº 1393), amb la representació de l'alçament federalista del a la plaça del mercat de València ciutat, amb la Llotja de fons, el 6 d'octubre anterior.

Però com hem dit, les revoltes federalistes no sols es limitaren a Catalunya, sinó que a partir d'octubre es produïren alçaments a diferents localitats i regions mediterrànies, amb la consegüent formació de partides republicanes. El 8 d'octubre es produí la revolta dels federalistes a la ciutat de València, sent bombardejada per ordre del general Prim el 16 d'octubre, fins aconseguir la seua capitulació. Així doncs, amb aquesta repressió i les anteriors eleccions quedava tancat el camí momentàniament al republicanisme i començava, d'altra banda, la recerca d'un rei per a la nova constitució monàrquica. Finalment resultaria elegit Amadeu de Savoia, qui tindria un breu regnat (16 de novembre de 1870 al 11 de febrer de 1873), però que amb la seua abdicació deixaria oberta la porta a la proclamació de la Primera República Espanyola i a l'intent de bastiment d'un estat federal. No obstant, el debat federalista s'allunyava d'allò propugnat al Pacte de Tortosa, les bases teòriques historicistes del qual no van poder fer front a la realitat organitzativa de l'Estat Espanyol d'aleshores.

La contestació es va anar gestant des de l'assemblea del «Pacte Nacional» de 1870, reunida tres vegades fins 1872, on els dubtes del sector moderat federal dirigit per Pi i Margall enfortien el sector partidari de dirigir la futura descentralització «des de dalt», es a dir, des d'una direcció central, com ho testimonien els projectes de constitució republicanes de Salmerón-Chao de 1872 i de la comissió de Castelar de 1873. De nou, l'acció dubitativa de Pi i Margall una vegada aprovada la proclamació de la Primera República Espanyola, deixant la decisió del seu caràcter territorial, federal o unitari, en mans d'unes futures corts constituents ¹⁴, es a dir, en el cos sobirà de la nacionalitat espanyola, mostrava fins a quin punt resultava problemàtica i descartable l'idea d'una configuració estatal federal partint de pactes territorials.

¹⁴ VILLACAÑAS BERLANGA, José Luís: "La idea federal en España", en Manuel Chust (ed.), *Federalismo y cuestión federal en España*, Universitat Jaume I, pp. 115-160.

L'epíleg de l'esperit de Tortosa a l'arribada dels cantons revoltats

A l'edició del 2 de juliol de 1873 (volum II, nº 71) de "La Flaca", una revista anticarlina, republicana i federalista en llengua castellana que fou publicada a la ciutat de Barcelona entre 1869 i 1876, concretament a la seua segona pàgina, apareix una il·lustració a color firmada per Tomàs Padró Pedret, sota el pseudònim A^oW^o, en la que hi ha una referència clara al Pacte Federal de Tortosa.

En cadascun dels cantons que enquadren la il·lustració apareixen quatre escuts: l'extrem esquerre superior apareix la senyera reial en format caironat, en representació de Catalunya (assenyalem que, com a bona publicació republicana, s'ometen les corones reials als escuts), al cantó esquerre inferior l'escut de la Ciutat de València amb les dues «L» característiques, a la cantonada dreta superior la Creu d'*Alcoraz*, símbol de l'antic Regne d'Aragó, i davall seu, a l'extrem dret inferior, una interpretació de l'autor per representar les Illes Balears, on veiem un castell sobre una illa enmig de la mar i un braç armat eixint d'aquest. Així mateix, hi trobem homes amb els vestits tradicionals dels llauradors i pagesos d'aquests territoris que porten banderes amb el lema «Viva la República Federal» i empenten el carro de la República, així com hi ha milicians catalans, caracteritzats amb la barretina, entre l'exèrcit triomfant que la segueix, desfilant davant d'un *Congreso de los Diputados* engalanat amb garlandes amb escuts quadribarrats i palmes i davall, el lema "*Solamente marchando unidos, podremos pasearla triunfante*".

Aquesta representació al·legòrica del "Pacte de Tortosa", dibuixada i publicada 4 anys després de la firma d'aquell manifest federal que pretenia unir de nou els vells països de la Corona d'Aragó, sembla al seu mateix moment inspirar-se en l'intent de colp d'estat protagonitzat l'11 de juny per la milícia dels «Voluntaris de la República» dirigida pel general intransigent Juan Contreras, que ocupava el ministeri de Guerra a Madrid mentre un bloc de republicans federals, partidaris d'iniciar el procés federalista «de baix cap a

dalt», rodejava el Congrés dels Diputats, obligant així a Pi i Margall a acceptar la presidència de la República i liderara un nou executiu inclusiu. La presidència republicana havia quedat vacant després de la fugida el dia 10 de juny de l'anterior president, Estanislau Figueras, en assabentar-se de les maquinacions per part de Contreras i els seus aliats.¹⁵

L'esmentada indecisió i moderació d'Estanislau Figueras i de Pi i Margall, una vegada al capdavant dels dos primers executiu de la República Espanyola, serà una de les causes principals de la revolta cantonal dirigida pel sector intransigent federalista, que veu com l'arribada del federalisme al govern estatal no es correspon amb el compliment de les expectatives posades. Els difícils equilibris que Pi i Margall havia de fer entre la representativitat i convivència a l'executiu de les diferents famílies polítiques que hi havia a dins del republicanisme i junt amb les necessitats de la guerra, que l'obligaven a cercar el suport de l'ala més moderada en detriment del sector intransigent, es sumava al retard en un primer moment en l'aprovació d'una estructura federal per a l'estat, i una vegada aconseguit açò, a l'espera de la redacció de la Constitució de la República Federal. Els diputats intransigents finalment abandonaren l'1 de juliol les Corts de Madrid, i molts d'ells al tornar a les seues territoris d'origen encapçalaren les proclamacions dels cantons, paral·lelament a l'acció del Comité de Salut Pública constituït pels diputats intransigents i encapçalat per Roque Barcia i Juan Contreras. L'inici de la insurrecció cantonal¹⁶ a Cartagena el 12 de juliol, que s'estengué a València ciutat els dies 17 i la proclamació del Cantó Valencià el dia següent 18 i des d'on eixiria la comitiva de González Chermá per proclamar el Cantó de Castelló el 21 de juliol, suposà

¹⁵ VILCHES, Jorge: *Progreso y Libertad. El Partido Progresista en la Revolución Liberal Española*, Madrid, 2001, pp. 382-384.

¹⁶ Per a un major coneixement de la insurrecció cantonal recomanem les obres de BARÓN FERNÁNDEZ, José: *El movimiento cantonal de 1873 (Primera República)*, Edicions do Castro, Sada, 1998, 330 pp., i per al cantonalisme al País Valencià *Los movimientos insurreccionales valencianos durante la Primera República*, Consell Valencià de Cultura, València, 1994, 113 pp.

el principi de la fi del federalisme del segle XIX. La posterior eixida dels federalistes del govern republicà, la derrota militar dels cantons i la posterior restauració borbònica del general Pavía en la figura d'Alfons XII condemnaren a l'ostracisme per molts anys qualsevol proposta de federalització de l'estat. Seran dos dels fills d'aquest malmès federalisme, el posterior catalanisme d'Almirall i l'anarquisme, inspirat parcialment en l'obra de Pi i Margall, els qui monopolitzaran la contestació al règim de la restauració fins a les acaballes del segle XIX.

Solamente marchando unidos, podremos pasarla triunfante.

Figura 2: representació al·legòrica del Pacte Federal de Tortosa a La Flaca (2-7-1873).

Arxiu Català de Revistes Antiques

BIBLIOGRAFIA

- SERRANO GARCÍA, R. *El federalismo castellano durante el Sexenio Revolucionario*, Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea, nº5, Madrid, 1985, p. 253-266.
- ALMIRALL, V. *Lo catalanisme motius que'l lligitiman fonaments científichs y solucions practicas*, Llibreria de Verdaguer i Llibreria de López, Barcelona, 1886.
- ALMIRALL, V. *España tal y como es*, Antrophos, Madrid, 1983, pp. 7-47.
- ANDRÉS-GALLEGO, J. *Historia General de España y América: Revolución y Restauración*, Tom XVI, volum 2, Ediciones Rialp, Madrid, 1981, pp. 184-186.
- ARIAS CASTAÑÓN, E. *Notas para el estudio del republicanismo andaluz del siglo XIX: el Pacto Federal de Córdoba*, Archivo Hispalense, nº 220, Sevilla, 1989, pp. 51-64.
- BAHAMONTE, Á. *España en democracia. El Sexenio, 1868-1874*, Historia 16-Temas de Hoy, Madrid, 1996.
- BALCELLS, A. *Catalunya contemporània I (segle XIX)*, Siglo XXI, Madrid, 1977, pp. 55-58.
- BARÓN FERNÁNDEZ, J. *El movimiento cantonal de 1873 (Primera República)*, Edicions do Castro, Sada, 1998, 330 pp.,
- BARÓN FERNÁNDEZ, J. *Los movimientos insurreccionales valencianos durante la Primera República*, Consell Valencià de Cultura, 1994, 113 pp.
- BLANCHARD. Il·lustració "*Evenements d'Espagne. Valence. L'archevêque de Valence exhortant les combattants a la conciliation*", a l'edició de *Illustration, Journal Universel* del 6 de novembre de 1869 (volum LIV, nº 1393, p. 276). Publicació digitalitzada de l'original conservat a la University of Michigan: <<http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015084505596>>.
- FONTANA, J. *La época del liberalismo*. Vol. 6 de la Historia de España, Crítica, Barcelona, 2007.
- FERNÁNDEZ-CORDERO AZORÍN, C. *El republicanismo federal en Alicante: Froilán Carvajal y el diario «La Revolución»*, Anales de Historia Contemporánea, nº 3, p. 81.

- IBÁÑEZ ÁLVAREZ, J. *El Gabinete de Estampas del siglo XIX del Museo Romántico de Madrid*, Tesis Doctoral, Universidad Complutense de Madrid, Facultad de Bellas Artes, 2003.

Edició digitalitzada de la University de Toronto:
<<https://archive.org/details/locatalanismemot00almi>>.

- PADRÓ I PERET, T. Il·lustració "*Solamente marchando unidos, podremos pasearla triunfante*", a La Flaca, edició del 2 de juliol de 1873. Publicació digitalitzada de l'Arxiu de Revistes Catalanes Antiques:
<<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/flaca/id/137/rec/134>>.

- PANIAGUA, J.; PIQUERAS, J. A. *Diccionario Biográfico de Político Valencianos, 1810-2005*, Fundació Alfons el Magnànim, València, 2005.
<http://www.alfonselmagnanim.com/MEDIA/dicci_pol_val.pdf>.

- PUIG CAMPILLO, A. *El Cantón Murciano*, Consejería de Cultura y Educación, Murcia, 1986, pp. 155-157.

- VILCHES, J. *Progreso y Libertad. El Partido Progresista en la Revolución Liberal Española*, Madrid, 2001, pp. 382-384.

- VILLACAÑAS BERLANGA, J. L. *La idea federal en España*, en Manuel Chust (ed.), *Federalismo y cuestión federal en España*, Universitat Jaume I, pp. 115-160

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Añó Bresó, Raul; Bisbal-Chinesta, Josep Francesc "El Pacte de Tortosa (1868) i els intents d'estructuració del federalisme republicà" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadores Valencians* [publicació seriada en línia]. Novembre 2014. <enllaç> [Consulta: Dia Mes Any].